

Deé Nagy Anikó

A református főember, gróf széki Teleki Sámuel

Az évfordulók emlékezésre köteleznek. A reformáció 500. évében kötelességünk az elsősorban könyvtáralapítóként emlegetett Teleki Sámuelről, mint református főemberről is szólni.

Akkor nyert magas állami pozíciókat, amikor a Habsburg Birodalom a katolikus egyház restitúciós törekvéseit minden eszközzel támogatta. Ezzel szemben Teleki ragaszkodott a linzi és bécsi békekötések nyomán nyert jogokhoz. A vallási jogfosztás esetén hazája, nemzete függetlenségét látja veszélyeztetve. „Akinek jussa nincsen, vagy nem lehet, hazája sincsen” – írja egy helyen. Erdély kancellárjaként az udvarnál gyakran jár közben hitsorsosai érdekében. Ezért aztán nem is élvezi az udvar teljes bizalmát. Ismert Lipót véleménye, miszerint Telekiben vallási kérdésekben tanúsított „hevessége” miatt nem lehet megbízni. Batsányi Jánostól tudjuk, hogy a bécsi udvar milyen bizalmatlanul kezelte a protestáns Telekit: „A kiváló Teleki gróf (...) tudós is, protestáns is, és az én nemzetemből származik! Ez elegendő jogcím arra, hogy legalább titokban, rettegjék és gyűlöljék” – írja a kortárs költő.

Nála a kálvinista hitéhez való ragaszkodás az egyre erősödő központi hatalommal szemben politikai jelentőséggel bír. A vallásszabadság klasszikus hazája, Erdély a 18. századra bizony vallási villongások színtere lett. Ismeretesek például a vegyes házasságokat követő felekezeti harcok, visszaélések. Maga Teleki is megélte ezt, hiszen Mária Terézia önkényesen avatkozott bele első házassági kísérletébe, elszakítva őt Bánffy Ágnestől, merthogy a bécsi udvarnak nem volt ínyére a két jelentős erdélyi református főúri család házasság révén történő megerősödése. Talán ezzel magyarázható, hogy hasonló esetekben Teleki Sámuel mindig kiáll a vallásukért üldöztetést szenvedőkért, és befolyását felhasználva igyekszik segíteni a vallási türelmetlenség áldozatain.

Erdély kancellárja Bécsben szinte hivalkodva gyakorolja vallását. Amikor felesége és gyermekei is vele vannak a császárvárosban, együtt látogatják a református templom istentiszteleteit. Korabeli krónikás jegyezte fel, hogy legkisebb fia, Domokos konfirmációja is itt zajlott. A pap a konfirmandusnak mintegy kétszáz kérdést tett fel, melyekre Domokos a büszke szülők előtt hibátlanul felelt.

Protestánsnak lenni a tradíciókhoz való ragaszkodást jelenti Teleki számára, de ennél is fontosabb egyházának, hitsorsosainak támogatása. Teleki Sámuel négyesztendős külföldi tanulmányútja idején szembesült az erdélyi oktatás és iskolaügy elmaradottságával, ezért is vállalja el már 1769-ben a nagyenyedi kollégium főgondnokságát és kapcsolódik be az iskola

gazdasági ügyeibe s az oktatási viszonyok javításáért tett erőfeszítésekre. Azt is látja, hogy változtatni nem könnyű. 1775-ben egy heidelbergi tudóst levélben tájékoztat az erdélyi viszonyokról, és ezt írja: „Meg kéne segíteni a protestánsokat, hogy akik Európa műveltebb népeihez akarnak menni tudományokért, nyíljanak meg számukra a tudomány forrásai, és hazafelé csörgedezzenek némi patakocskák, melyben a tudomány rusnyaságai megmosatnak, és a műveletlenséget felszámolják.” Ennek érdekében próbál anyagilag is segíteni.

Református kollégiumok történetében, értesítőiben nagyon sok utalást találunk Teleki Sámuel adományaira. Közjóra fordított adományai iskolai könyvtárak gyarapítását, szegény tanulók, tanítók megsegítését célozzák. 1811-ben egy Bécsben kelt végrendeletében 12 000 német forintot rendelt arra, hogy az erdélyi református kollégiumok legkitűnőbb tógás diákjai közül nyolcat jutalmazzanak meg évenként, tíz jó igyekezetű szegény tanuló külön-külön 30 forintot kapjon, a fennmaradó kamatot pedig osszák ki évente azoknak a diákoknak, akik a legjobb értekezéseket írják „tudományos és hasznos” tárgyakkól. A halálakor tartott búcsúbeszéd írói nagyrészt erdélyi kollégiumok tanárai, akik megemlékezéseikben felsorolják az elhunyt mecénás adományait. A kolozsvári, nagyenyedi, marosvásárhelyi, udvarhelyi, zilahi református iskoláknak nyújtott segítséget köszönik meg. 1815-ben addigi adományairól jegyzéket készít. Ebben olvashatunk a sáromberki pap fizetését emelő, a sárdi, a sáromberki templom reparálását támogató, a felsőbányai iskolamestert megsegítő, a sárospataki kollégium építésére nyújtott adományokról. Kollégiumok könyvtárait támogatja pénzzel, könyvekkel, például a sárospatakit, a nagykörösit, a székelyudvarhelyit, a losoncit, a debrecenit. Több adományának célja az iskolák, kollégiumok tanítóinak, tanárainak megsegítése. Ezért írta Antal János, az egykori alumnus, a későbbi református püspök búcsúztatójában Telekiről: „...arról is gondoskodott, hogy az oskolák gyarapodjanak, a tanulók szaporodjanak, a tanítók az élet terhelő gondjaitól menekedve, szent hivataljoknak teljesebben megfelelhessenek, és így az esméret terjedése, a tudományok virágzása, az igaz művelődés, pallérozódás Hazánkban ezen az úton is előmozdítottassék.”

Gondol a külföldön tanuló református ifjak megsegítésére is. Külföldi kapcsolatait felhasználva, a tanulmányút idején megismert professzorait kéri, hogy segítsék az Erdélyből jövő ifjakat. Több bázeli, leideni, párizsi egyetemre járó erdélyi diák élvezi Teleki támogatását. Tisztában van azzal, hogy a hazai szellemi élet megújítását külföldet járt értelmiségiektől lehet várni. Négyéves külföldi tanulmányútjára magával viszi Kováts Józsefet, útinaplójában így ír erről: „én magam nagy szerencsémnek tartom, hogy őkegyelmében, ha Istennek tetszik, édes hazámnak s nemzetemnek szolgálhattam”. Kováts József aztán nagyenyedi tanárként váltja be Teleki szándékát, és példásan végzi szolgálatát. Ő maga így értékeli a kapott segítséget:

„Telekinek tulajdonítom csekély experienciámat, tanulásomat, sok nagy és tudós embereknek hallgatását, könyveimnek legnagyobb számát, egyszóval világi boldogságomat.”

Szólnunk kell a templomépítőről is. A Teleki Sámuel adományait felsoroló kimutatásokból ismerjük a templomok építésére, javítására fordított összegeket. Figyelme Erdélyen kívülre is kiterjed, adakozik például a debreceni leégett templom építésére is. Természetes, hogy a legtöbbet a sáromberki eklézsia profitál Teleki jótéteményeiből. Elhatározza, hogy a falu fatornyú temploma helyett új kőtemplomot építtet. 1784. július 28-án teszik le az alapkövet a patrónus és felesége jelenlétében. Kilenc esztendő múlva, 1793-ban fejeződik be véglegesen az építkezés. A falu lelkipásztora ezt jegyzi be az eklézsia könyvébe: „Ezen esztendőben végződött a templom, hálá légyen Istennek. Méltóságos gróf Teleki Sámuel úr őexcellencia az asszonyával, gróf Bethlen Zsuzsanna excellenciával együtt építtette: fizesse meg az Isten őexcelenciájoknak e jócselekedetét.” 1815-ben Teleki egymázsásnál nagyobb harangot öntet a templom számára, ugyanakkor új iskolaépület és tanítói lak építéséről intézkedik. 1820-ban, halála előtt két esztendővel a marosvásárhelyi Kistemplom építését támogatja. Ebben az évben jelent meg Bécsben az a Kis Biblia, melyet Teleki megbízásából Igaz Sámuel fordított magyarra. 950 darab biblia árát adományozza Teleki a „Szent Miklós utcában most épülő ispotálybeli református templom építésére segedelemül”.

Református templomok máig őriznek Teleki és felesége által adományozott értékes klenódiумokat. A sáromberki eklézsianak például 1774-ben egy aranyozott ezüstserleget adományoztak, a talplemezbe vésett körirat jelzi az ajándékozást. 1793-ban Bethlen Zsuzsanna személyesen ajándékoz a templomnak egy ezüslábas aranyos poharat és egy vastagon aranyozott ezüstitányért, 1800-ban pedig Teleki maga ad át több, Wesselényi Katától maradt klenódiумot a sáromberki egyháznak.

Mélyen hívő, vallását a mindennapokban szüntelen gyakorló ember volt Teleki Sámuel. Választott jelmondata: „Az Úr gondot visel” – számára naponta megélt bizonyosság. Ezért képes a családját és az őt magát ért csapásokat hittel elfogadni. Teleki és felesége kilenc gyermekük közül hatot eltemettek, felnőttkort csak hárman értek meg. Közülük is a legkisebbet, Domokost felesége halála után egy évvel, 27 esztendőskorában temeti el. A sáromberki családi kriptá a Telekit sújtó veszteségek mementója. Hat kisebb gyermeke elvesztését feleségével együtt kell túlélnie. A házastársak leveleiben található erre vonatkozó utalások meggyőzik az olvasót arról, hogy békeséges túréssal képesek a kereszt elhordozására, és a csapásokat hitükből adódó lelkierővel tudják elfogadni.

Végül szólnunk kell a könyvtárában összegyűjtött gazdag protestáns irodalomról. A Teleki Tékában az érdeklődő ma is megtalálja a reformáció irodalmának, a hitépítő könyveknek

gazdag válogatását. A külföldön megjelent kiadások mellett a legjelentősebb hazai magyar nyelvű kiadványokat őrzi a könyvtár. Protestáns bibliagyűjteménye a Teleki-könyvtár egyik ékessége. A Szentírásnak szinte valamennyi magyar nyelvű kiadása megtalálható, ezek nagy része Teleki feleségének, Bethlen Zsuzsannának a gyűjteményéből való. A bibliák sok beírást őriznek, az egykori tulajdonos neve mellett jelmondatok, zsoltáridézetek, életrajzi vonatkozású bejegyzések növelik a példányok értékét. Bibliás elődeinktől származó művelődéstörténeti hagyaték ez, mely a hitben élő bibliofil Teleki Sámuel gondoskodása révén maradt ránk.

In *Protestáns Marosvásárhely*. Szerk. Ötvös József, Berekméri Árpád-Róbert és Gálfalvi Ágnes. Dokumentum Egyesület – Lector Kiadó, Marosvásárhely, 2018, 59–62.